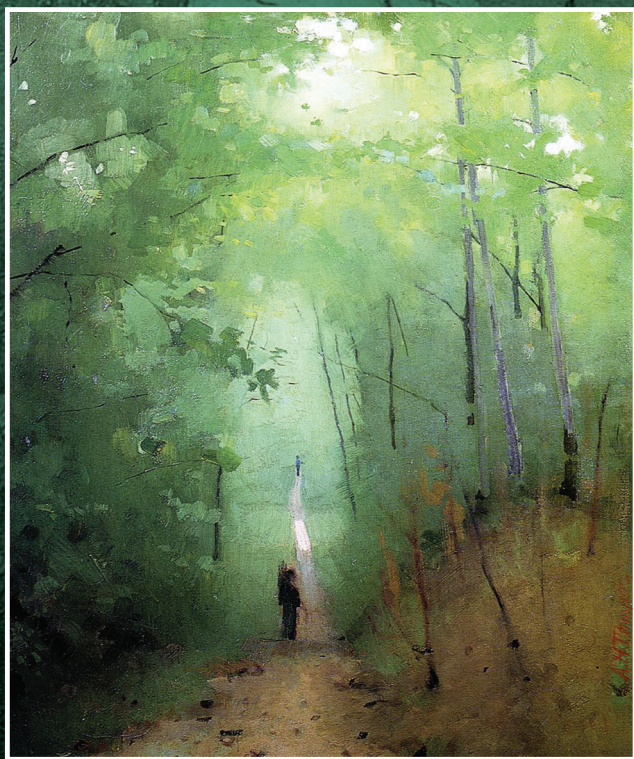

HALMAI TAMÁS

AZ ANYAGTALAN MORFOLÓGIÁJA

ESSZÉK, KRITIKÁK

KRONOSZ KIADÓ

Halmai Tamás

Az anyagtalan morfológiája

Esszék, kritikák

Halmi Tamás

AZ ANYAGTALAN MORFOLÓGIÁJA

Esszék, kritikák

Kronosz Kiadó
Pécs, 2014

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2014-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-34-4

Borítókép: Abbott Handerson Thayer: *Landscape at Fontainebleau Forest*

© Halmai Tamás
© Kronosz Kiadó

„A zene, a boldogság percei, a mitológia, az idő edzette arcok, egy-egy alkonyat vagy hely mind mondani akar nekünk valamit, vagy mondott is valamit, amit nem kellett volna elszalasztanunk, vagy épp most készül hozzánk szólni; talán egy-egy küszöbönálló – ám be nem következő – revelációnak eme közelségében rejlik az esztétikum.”

JORGE LUIS BORGES

„Mindenki észrevehette már, hogy kedvenc könyveinket mind valami titkos szál köti össze. Nyilván azt is jól látjuk, mi az a közös vonásuk, amely megszerettette őket, bár talán nem tudjuk szóba foglalni érzéseinket. Barátaink azonban többnyire egyáltalán nem értik ezt, és nemegyszer csodálkoznak rajta, hogy ha ezt a könyvet kedveljük, akkor miért tetszik a másik is.”

CLIVE STAPLES LEWIS

Prelúdium*

Kísérlet esti derűre

„Az írás, ha tetszik, írni munkája.”

Takács Zsuzsa

„...szavakkal közelíteni a csend,
a névtelenség felé.”

Simone Weil

1

Ha a szerelem az, amikor az örömtől tótágast áll bennünk az angyal, mit mondhatnánk az irodalomról?

2

Előjáték a szférák zenéjéhez? Utóirat Isten hallgatásához? Mihelyt az örökhöz mérjük, megkésett prelúdium lesz minden rímünk és metaforánk és ákombákomunk; s gügyögésünk és dadogásunk és rebegésünk – melyet nagyratörően versnek, szónoklatnak, imádságnak nevezünk – inkább tetszik a kalligráfusi ügybuzgalom kudarcának, mint a hit mozdulatai közül egynek.

3

Vagy hiszünk, vagy szeretünk. Vagy szeretünk, vagy írunk. Vagy írunk, vagy hiszünk. Olyan hős, aki e háromra egyidejűleg lett volna képes, sosem született a földre. Ha mégis: még nem halt meg, s már nem is fog soha.

4

Pusztákon kelve át közelítenénk az éghez, de a látóhatár, ahol a menny a földet simogatja, a tekintet távoli társa marad mindörökké.

5

A valódi út a zuhanás. Ebben reménykedhetünk fogvacogva.

* A szöveg *A hit nyelvtana* című tematikus antológiába (Vigilia Kiadó, 2012) készült, hit és írás tárgykörében.

6

Lehet, persze, hogy esti derűt festeni – csókkal és még több csókkal – egymás kézfejére: ér az is annyit, mint kódexmásolónak lenni, vagy Mozartnak, vagy sarkvidéki levegőnek.

7

„Ma sem tudok írni rólad, / ma is csak szeretlek” – mondja Iancu Laura, a költészet gyolcsába burkolva a néma kétségbeesést.

8

„Minden egyes ív, minden egyes szó, minden írásjegy, az a rengeteg vessző, amit elhasználtam már, és amit még el fogok használni, pontosan ugyanazért és pontosan ugyanazokhoz szól, akikhez mi valamennyien beszélünk: a legfontosabb emberekhez, s eme embereken, az ő méltóságukon és terheiken keresztül ama birodalomhoz, mely egy magasabb lét hiedelmének oszlopait tartja” – mondja Krasznahorkai László, ars poeticának mímelve a szépség szólásra emelkedését.

9

Nem angyaloknak vagyunk híján, hanem szemünk nincs, hogy észrevegyük: mindenki angyal. Nem az unikornisokat nélkülözzük, hanem a kezet, amellyel kitapinthatnánk lovaink homlokán a láthatatlan szarvat. Nem a csodák hiányoznak a világból, hanem mi nem vagyunk jelen a létezésben.

10

Nem írni és olvasni és szeretni nem tudunk hit nélkül, hanem hit nélkül nincs, aki írjon és olvasson és szeressen.

11

Nincs, nélkül, nem.

12

Mindenki.

MESSZIRŐL JÖTT MONDAT

Hitvalló humanizmus, műveltségőrző katolicitás

Babits Mihály: Eucharistia

Németh G. Béla emlékének

„A jelenlet misztérium, pontosan abban a mértékben, amennyiben jelenlet. A hűség pedig a tevékeny módon állandósított jelenlet, a jelenlet jótékony hatásának a megújítása – annak az értékének, amely titokzatos ösztönzést jelent az alkotásra.”

Gabriel Marcel

„Az esztétikai élményben, a művészi alkotások létrehozásában vagy szemlélésében tudatosságunk a legnemesebb beteljesüléshez juthat el. A művészet arra képesít bennünket, hogy egyszerre megtaláljuk és elveszítsük önmagunkat. Értelmünk, amely válaszol a költemények, a festmények vagy a zene rejtett gondolati-szellemi értékeire, olyan lelki erőre bukkan, amely mintegy kiemeli önmagából, és a létnek olyan szintjén ébred öntudatra, amelyről nem is képzelte, hogy elérheti.”

Thomas Merton

1

Az *Eucharistia* Babits kevésbé ismert, de nagy jelentőségű versei közé tartozik. 1938 márciusában született, s már a *Nyugat* az év június 1-jei számában napvilágot látott. Kötetben nem jelent meg, az összkiadásokban a hátrahagyott művek között találjuk. Rába György életrajzi olvasata a verset az egykorú történelmi helyzethez kapcsolja („A műtete után elsőnek írt *Eucharistia* a katolikus lelkiéletű ember legnyíltabb tiltakozása a nácizmus ellen”); s valóban: sorai a katolikus élménylírárt a tanútévő emberség magasába emelik. Mégis: többnek, bonyolultabbnak, távlatosabbnak véljük e költeményt annál, amit a – mégoly nemes szándékú – programvers keretei lehetővé tennének. Nyolc strófája a stilisztikai, retorikai és poétikai megoldások *tartalmas gazdagságával* ragadja meg az olvasót.

Az Úr nem ment el, itt maradt.
 Őbelőle táplálkozunk.
 Óh különös, szent, nagy titok!
 Az Istent esszük, mint az őt

törzsek borzongó lagzikon
 ették-itták királyaik
 husát-vérét, hogy óriás
 halott királyok ereje

szállna mellükbe – de a mi
 királyunk, Krisztus, nem halott!
 A mi királyunk eleven!
 A gyenge bárány nem *totem*.

A Megváltó nem törzsvezér.
 Ereje több, ereje más:
 ő óriásabb óriás!
 ki két karjával általér

minden családot s törzseket.
 Egyik karja az Igazság,
 másik karja a Szeretet...
 Mit ér nekünk a Test, a Vér,

ha szellemében szellemünk
 nem részes és úgy vesszük Őt
 magunkhoz, mint ama vadak
 a tetemet vagy totemet?

Áradj belénk hát, óh örök
 igazság és szent szeretet!
 Oldozd meg a bilincseket
 amikkel törzs és vér leköt,

hogyan szellem és ne hús tegyen
 magyarrá, s nőjünk ég felé,
 testvér-népek közt, mint a fák,
 kiket mennyből táplál a Nap.

A cím liturgikus (jellegű), avagy liturgikus eseményről valló szöveget előlegez. Az eucharisztia (úrvacsora vagy oltáriszentség) különlegessége abban áll, hogy szentségét minden keresztény felekezet elfogadja – ez a vers mondandója szempontjából lényeges körülmény.

Erőteljes, szikár kijelentő mondat alkotja az első sort; a fölütés határozottsága – az ellentétes kötőszó („hanem”) elmaradásával – a hitbéli bizonyosságot hangsúlyozza. Az indító jelenetezés egyetlen szereplője Isten: „Az Úr nem ment el, itt maradt”. A második sor az emberi jelenléte is bevonja a szcenikába; az Úr és a közösség kapcsolata a liturgia rendje szerinti – ám általánosabban, szélesebben, átvittén is érthető: „Öbelőle táplálkozunk”. (Az evés mint a részesülés, elsajátítás, áldozat és önfeláldozás bonyolult művelete Pilinszky korai költészetében válik majd középponti motívummá.) Az eucharisztia és a pogány rítusok közti alaki hasonlóság s az e hasonlóság mögött rejtőző lényegi különbség a vers alapvetése. A jelzőhalmaz („különös, szent, nagy”) Adyt idéző, fölfokozó hatású indulati elemét stílusosan és hangulatilag hatásosan ellenpontozza a „lagzikon” degradálóan bizalmas szóhasználata.

A harmadik strófában két felkiáltás jelzi az érzelmi fölindultságot, a mély érintettséget, a személyes tétet: „...a mi / királyunk, Krisztus, nem halott! / A mi királyunk eleven!” Ugyanitt olvasható a vers egyetlen dölt betűvel szedett szava: „*totem*”. A kurziválás részint kiemeli, részint kultúrtörténeti vonatkozást nyomatékosít: Sigmund Freud *Totem és tabu* című munkája (1913) a törzsi és társadalmi jelenségek lélektani vizsgálatában járt élen.

A negyedik versszak párhuzammal („Ereje több, ereje más”) és figura etimologicával („óriásabb óriás” – itt ráadásul főnév áll középfokban) nyilvánítja ki Krisztus különlegességét. (A retorikai hatást növeli, hogy két tagadó mondat vezet be az állításokat: „A gyenge bárány nem *totem*. // A Megváltó nem törzsvezér”.)

A következő versszak a „minden családot s törzseket” soral a krisztusi szeretet és igazságosság megváltó erejét *tekintet nélkül* terjeszti ki; a hittétel fontosságát a nagybetűs szóalakok („Igazság”, „Szeretet”, „Test”, „Vér”) szimbolizmusa is jelzi.

A hatodik szakaszbeli szótőisméltés („szellemében szellemünk”) a létezésbeli egység nyelvi azonossággal való kifejezésének szép példája. Ugyanitt érdemes fölfigyelnünk a rámutatás lakonikusságára: az „ama vadak” deixise homályban hagyja a pontos jelöltet; az ősi törzsekre és az új barbárookra egyszerre gondolhatunk. A záró sor tanúsága szerint még a szójáték („tetemet vagy totemet”) adódó lehetősége, a nyelv irracionális logikája is a beszélőt segíti.

A hetedik–nyolcadik strófa új retorikai egységet formáz: könyörgés zárja a művet (illetve alkotja a második részt). A hetedik versszak újólag megnevezi a két legfőbb értéket, mégpedig jelzői megerősítéssel: „örök / igazság”, „szent szeretet”. A versbeszéd itt úgy katolikus tartalmú, hogy egyúttal *katholikosz*

(egyetemes) is, hiszen a beszélő nem Istenhez vagy Jézushoz, hanem az igazsághoz és a szeretethez fohászkodik. (A személytelenítés és absztrahálás éppúgy visszautal a kereszténység előtti vallási alakulatokra, amint a természet létezőit szóló Szent Ferenc-i Isten-élményre.)

Az utolsó szakasz a „szellem” és a „hús” („törzs”, „vér”), azaz a metafizikus szabadság és a materiális rabság szembeállításával határozottan foglal állást az értékek hagyománya mellett. A korlátozott anyagelvűség, a vérségi nacionalizmus és a lélektelen barbárság ellenében az imabeszéd himnikus tisztasága a kereszténység, a humanitás és a kultúra elmellőzhetetlen, mert létmegtartó szépségét hirdeti. A romantikus nacionalizmus (az organikus nemzeteszmé) szakrális átértelmezése, valamint – a *fa* mint mitologikus toposz hasonlatként szerepeltetése révén – a pogány természetélmény újraírása is e cél szolgálatában áll. Igaza van Rába Györgynek: a pogány hiedelmek, a törzsi vallások elutasító földidézése a náciizmus mint új barbárság elutasításaként is olvasható. De – éppen jelenünk figyelmeztet rá – mindig időszerű lehet, mert minden korban *tárgyára lelhet* az ilyesfajta kiállás.

A négyes jambusi sorok méltósága és a sokrétű művészi kidolgozottság lényegileg újklasszicista poézist eredményez. Ugyanakkor a szabálytalan rímelés, a gyakori soráthajlások, az egzaltált dikció archaikus versnyelvi erőt kölcsönöz a műnek. Innen tekintve nemcsak felekezeti és világségi közösséget remél, de történetileg is egyetemességet céloz a vers. Oly módon, hogy maga is a teljesség, a beteljesedtség képzetét jeleníti meg: az „Öbelőle táplálkozunk” és a „kiket mennyből táplál a Nap” egymásnak felelő motívuma a költeményt keretbe foglalóan ad hangot a földi és az égi létezés elemi összetartozásának.

A címmel kezdtük – oda is kell visszatérnünk. (1) Első s legkézenfekvőbb olvasatban e jelzet a beszéd tárgyát jelöli: a mű az eucharisztia szertartását idézi meg. (2) Ehhez szorosan kapcsolható az a sajátosság, hogy az „Eucharisztia” jelölő metaforaként is betölti, betöltheti szerepét: tehát a vers valaminő, az úrvacsorához hasonlatosan magasztos tárgyról állít valamit. (Például: a hiteles nemzeti identitásról; a „testvér-népek” eszméjéről; a kultúra és az emberség elodázhatatlan kívánalmairól. Szorosabban: míg az első strófában az eucharisztia jelenete valóságosan érthető, az utolsó versszakban az úrvacsora szertartása a népek Istenhez való eszményi viszonyát írja le.) (3) Emelkedettségénél fogva eközben a költemény a celebráló szavak stílárius jegyeit veszi föl, azaz mintegy miseszöveggként teljesíti ki magát. (4) Végül, az értelmező metapoétika szintjén szóra bírható úgy is az *Eucharisztia*: a vers (a költészet, a művészi tett) mindenkori szakralitására utal a cím; vagyis a művészet – alkotás és befogadás egyaránt – mint *par excellence* szakrális gesztus értelmeződik általa. Eszerint eucharisztikus eseményben vesz részt, aki ír, aki olvas – föltéve, hogy ilyen minőségű, ilyen eszmeiségű és esztétikájú verset ír vagy olvas.

Németh G. Béla tanulmányok sorában érvel meggyőzően amellett, hogy Babits művészetében s irodalomfölfogásában a *liberalizmus* és a *katolicitás*, a humanista értékrend és a vallásos világnézet ritka harmóniában találkozott. Egymást nem kizárták (mint azt ma is sokan hiszik), hanem erősítették s szinte igazolták. A szabadság eszménye és a szabadulás teológiája modern költészetünk egyik legjelentősebb életművét máig érvényes módon hatotta át. Babits lírája – a ki-művelt poétikai sokszínűség mellett – emiatt is érezhető kortársi közelségben.

A közelmúltban elhunyt irodalomtudóst idézzük (egyszersmind a babitsi szellemiséghez igazodunk) akkor is, amikor végül a magunk főntebbi kísérletéhez keresünk vállalható indokot – s meglehet, soha el nem érhető célt: „... az irodalommal való minden foglalkozás, s ezen belül a művek értelmezése, bármily fokon és változatban, nem önmagáért való tudomány, hanem az egész közönség, vagy – ha patetikusabban jobban tetszik: – az egész nemzet művelődését, tudati emelkedését szolgáló munkálkodás.”

Az anyag gyermekei*

József Attila és a szegénység

„A munkásoknak nagyobb szükségük van költészetre, mint kenyérre. Elemi szükségletük, hogy az életük költészet legyen. Elemi szükségletük az örökkévalóság fénye.”

Simone Weil: Jegyzetfüzet

„Mindíg az elhányt bádogganalat,
a nyomorúság lim-lom tájait kerestem...”

Pilinszky János: Egy szép napon

Bevezetés

Szociológiai alapvetés, hogy a szegénység nem csupán anyagi kiszolgáltatottságot, de a kulturális és társadalmi lehetőségek beszűkülését is jelenti. A kó-

* Elhangzott a 2000 folyóirat *Határon* című szegénységkonferenciáján 2013. május 10-én, a budapesti Wesley János Lelkészképző Főiskolán.

ros nélkülözés lelki-szellemi veszteséghez vezet; a materiális hiányból mentális hátrány származik. Testet, lelket, szellemet nyomorító állapotról van szó; s e többségnek megfelelően a történelmi válaszkísérletek is – a szegénység teológiájától a forradalmi ideológiákig – sokszínűséget, sokirányúságot mutatnak. A politika jobbadán gyakorlati megoldásokra tör, a művészet hol vigasztalni, hol mozgósítani próbál, a vallások s egyéb metafizikus tradíciók az elfogadás és lemondás derűjével biztatnak.

A szegénység és nyomorúság irodalma modern literatúránkban fontos, fajsúlyos vonulat. A *Hét krajcár*, a *Kincskereső kisködmön*, a *Puszták népe*, *A látogató* vagy későbbről például Tar Sándor novellisztikája és Parti Nagy Lajos tárcaművészete azt sejteti, hogy a kétkezi munka *s kétkezi munkanélküliség* bemutatása a prózaforma részletező tágasságát kívánja meg, a társadalmi problematika, a közösségi horizont, a szociális részvét a leírás és elbeszélés számbavételi képességét igényli. A közösségi-közéleti dilemmák magas színvonalú megfontolása költői alkotásokban ritka eset. József Attila (1905–1937) költészetét ezért is kell különös becsben tartanunk.

József Attila szegénységköltészete

Ahogy a 19. században Petőfi Sándor, a 20.-ban József Attila lett az a költő, akinek beszédmodora, formakincse, versnyelvi magatartása nemcsak a következő lírikusi nemzedékek művészi praxisát, de az általános versízlést és költészeteszemlényt is egyedülálló eréllyel befolyásolta. Jelentőségét magyarázhatja, hogy költészeti stílusok, versnyelvi irányok, esztétikai iskolák (mint a szecesszió, a szimbolizmus, az avantgárd, a tárgyiasság, az újklasszicizmus és az új népiesség) hangolódnak egybe művészetében; de világképi-létbölcseleti értelemben is szintézissteremtő életműről beszélhetünk (hiszen a belső valóságot értelmező freudizmus s a külső környezetet elemző marxista gondolat éppúgy megjelenik benne, mint a létértelmező teljességet célzó egzisztencializmus). Nem meglepő, hogy a század második felének költői paradigmái hovatovább ebből az életműből ágaznak szét. (Sok mindenre, *majdnem mindenre* gondolhatunk – az újhordas poézisektől Nagy László népies-vallomásos versein s a korai Tandori absztrakt hermetizmusán át az elhíresült Petri-interjúig, amely a József Attila-i hagyomány folytathatatlanságát vélelmezi.)

József Attila a klasszikus költői toposzokkal (Isten, szerelem, halál) legalábbis egyenrangúan kezeli a társadalmi tematikát; s ezzel – Petőfi és Ady után – a közösségi költészet új távlatait nyitja meg. Lírájában a szegénységfogalom és „szegénységpoétika” változásai pályaszakaszokat tesznek elkülöníthetővé; a következőkben erre hozok példákat, némi kommentárral.

A költő első fennmaradt verses próbálkozása egy gyerekkori darab. E zsenének – sajátos módon – hangütése is, tárgyválasztása is iránymutatónak tűnik föl: „De szeretnék gazdag lenni, / Egyszer libasültet enni, / Jó ruhába járni keln, / S öt forintér kuglert venni” (*Kedves Jócó!*, 1916–1917[?]). Ugyanennyire jellemző – évtized múltán – a *Tiszta szívvel* (1925) dacos keserősége, a „Harmadnapja nem eszek, / se sokat, se keveset” megkésett betyárromantikája. A vesződéses gyermekkor, a pszichés zavarok, az önkanonizációs igyekezet s a korszellem alakította egyéni világnézet együttesen eredményezhette, hogy a lírikusi színrelépés időszaka az anyagi és lelki-szellemi ínség kinyilvánításával telik. E pályakezdő évek vallomásosan lázadó panaszlírája úgy is olvasható, mint a saját hang keresése az elődök bűvöletében s a kortársak vonzásában.

Az első komolyabb fordulatot – a húszas évek derekára – az ún. szegényember-versek hozzák: a *Szegényember balladája* (1924), a *Szegényember szeretője* (1924), az *Aki szegény, az a legszegényebb* (1924), a *Hosszú az Úristen* (1928) stb. A „szegényember” mesei archetipusát ezek a népballadásan stilizált szövegfórmák a naturalista ábrázolásmód és realista tárgyismeret erélyével igyekeznek újrarajzolni. E pályaszakasz a kassákos expresszív szürrealizmust az Erdélyi József-féle folklorizmussal boronálja össze, s Ady kuruc verseiből és a népi írók szociográfiáiból is számottevő ösztönzést nyer. A magyar nép és a magyar föld sorsa iránti féltő aggodalom az *üveg*, a *gyémánt*, a *forrás* tisztaságmotívumában jelenik meg, s gondolatiságában Petőfi nézetére mutat vissza: „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék...” A Petőfi képviselte népies romantikához mérten ugyanakkor sem Erdélyi, sem József Attila új népies posztromantikája nem testesít meg korszakos minőséget; jóllehet utóbbi költészetét később mélyen áthatja majd az a belátás, amely Simone Weil megfogalmazásában így hangzik: „A népek szánt költészet soha sem lehet hiteles, ha nincs belekalkulálva a fáradtság meg a fáradtságból származó éhség, szomjúság” (*Jegyzetfüzet*).

A húszas–harmincas évek fordulójára – a népies kitérő tapasztalatait sem feledve – a költő figyelme a vidék elesettjei után a városi kitzasztottak felé fordul. Gondolkodásmódjának szocialista elköteleződése az illegális munkásmozgalomba kapcsolja, verseiben pedig városi életképeket, osztályharcos szemléletet, nyílt politikumot, agitatív hanghordozást találunk. Költészete ekkor részint mozgósító célzatú művészi tett, részint a munkásnyomor lírai dokumentációja. (Ne feledjük, a gazdasági világválság éveiben járunk.) „Rongy ceruzámat inkább leteszem / s köszörülöm a kasza élit, / mert földünkön az idő érik, / zajtalanul és félelmesen” – számol le az öncélú esztétizmussal a *Végül* című vers (1926/1930). S hosszan hivatkozhatnánk az efféle, harcosan tette kész sorokra: „burzsujbőrbe kösd be Marxot” (*Szabados dal*, 1927), „Ejh, dönts a tőkét, ne siránkozz, / ne szisszenj minden kis szilánkhoz!” (*Favágó*, 1929/31), „csattan a menny és meg-

villan, / elvtársaim: a kaszaél” (depolitizált változatában: „kék, tünde fényvel fönn a tél” – *Nyár*, 1929/34), „Éljen a munkásság, parasztság, / nem fogja polgári ravaszság” (*Tömeg*, 1930), „Vers, eredj, légy osztályharcos! a tömeggel együtt majd felszállsz!” (*Szocialisták*, 1931/32). Jellemző vers azonban a *Munkások* (1931), amely ugyan agitációs érdekű, de már érett formakultúrát előlegez; amint nem a politikai töltet, hanem a gyöngéden elégikus beszédmodor teszi emlékezetessé az *Anyám* (1931) strófáit is. Hiába a didaktikus közbevetés („gondoljátok meg, proletárok”), emlékezetünkben a fölütés szeretetteljes fiúi részvéte marad meg: „A bögrét két kezébe fogta, / úgy estefelé egy vasárnap / csöndesen elmosolyodott / s ült egy kicsit a félhomályban – – // Kis lábaskában hazahozta / kegyelmeséktől vacsoráját, / lefeküdtünk és eltűnődtem, / hogy ők egész fazékkal esznek”.

A harmincas évek elején – a politikai környezetet s a magánéleti viszonyok baljós bonyolódásával – finom átrendeződés kezdődik meg a József Attila-i poétikában. A társadalomformáló hév elcsöndesedik, s tűnődő rezignáció veszi át a helyét. Ebben a korlátozó osztályszemlélettől immár eltávolított s a gondolati líra magasába emelt poézisben az elnyomott munkás s a külvárosi táj egzisztencialista metafora, az inautentikus létezés archetipikus kifejezője lesz. (Jellemző módon a hazatérő földművest is akképp látatja a *Téli éjszaka* [1933]: „Mintha a létből ballagna haza...”) A történelem, a lélektan és a létbölcselet horizontjai egybeolvadnak, s a kultúra szavatolta humánus és a humánusra épülő közösség ideája kerül a költői eszmélet középpontjába. Már a *Medáliák* (1928) tündéri kompozíciója is megelőlegezte ezt a versnyelvi és vilásképi komplexitást a „lukas nadrágom kézzel takarom” mesei szürrealizmusával s az „elvált levélen lebeg a világ” filozofikus sejtelmével; de témánkra tekintettel inkább az olyan versekre érdemes figyelni, mint az „Uraságnak fagy a szőlő” gazdaságtanát egyetemesítő *Holt vidék* (1932), a szegénység változatait költői kérdések sorában számba vevő *Mondd, mit érlel...* (1932) vagy a még precízebben komponált *Külvárosi éj* (1932), amelyben a „szövönők omló álmai” és a „Romlott fény” valósága a kilátástalanság tapasztalatára visznek: „Minden nedves, minden nehéz. / A nyomor országairól / térképet rajzol a penész”. Kulcsversnek pedig – a szakirodalommal egyetértésben – *A város peremén* (1933) című költeményt láthatjuk, melyben – historikus panorámát festve – a munkásosztály történelmi szerepét és feladatát igyekszik tudatosítani a költői részvét cselekvő hajlandósága: „Im itt vagyunk, gyanakvón s együtt, / az anyag gyermekei. / Emeljétek föl szívünket! Azé, / aki fölemeli. / Ilyen erős csak az lehet, / ki velünk van teli. [...] A költő – ajkán csörömpöl a szó, / de ő, (az adott világ / varázsainak mérnöke), / tudatos jövőbe lát / s megszerkeszti magában, mint ti / majd kint, a harmóniát”.

Az utolsó néhány esztendő tartogatja a legmaradandóbb s legmegrendítőbb műveket. Hosszú és félhosszú gondolati költemények, önmegszólító és létösszegző versek vetnek számot az eszmélő tudat és a tapasztalati valóság egy-

másra olvashatóságával, a külső-belső sivárság ontologikus képzetével. A kiteljesedő formanyelv mégis a kimunkált derű szolgálatába igyekszik állni, s az értelmessé szerkeszthető jövő hitét őrizné, míg lehet, míg tudja, míg engedik. Olyan szöveghelyek és lírai teorémák tartoznak ide, mint a „Légy fegyelmezett!” ismeretelméleti programja s „a sarkon reszket egy zörgő kabát” *irgalmas tárgyiassága (Téli éjszaka)*, a benső szenvedés és külső magyarázat dichotómiája s az „arany öntudat” sérülékeny eszménye (*Eszmélet*, 1934), „A dolgoz test s az alkotó szellem, / mondd, hogy törhetne egymás ellen?” kétségbeesetten bizakodó költői kérdése (*Alkalmi vers a szocializmus állásáról*, 1934), az „Életben tart a halálfélelem” jellegzetes oximoronja (*Modern szonett*, 1935), a szabadság, a rend és a játék dicsérete (*Levegőt!*, 1935), a Duna menti népek közti megbékélés vágya (*A Dunánál*, 1936). E gondolatiság gazdag foglata az *Ars poetica* (1937) az „Én túllépek e mai kocsmán” kulturális missziójával, „A mindenséggel mérd magad!” etikai parancsával, az „Én nem fogom be pörös számat” képviseleti eltökéltségével s „a szellem és a szerelem” kettős értékvállalásával. És a közéleti verssorozat méltó betetőzése a *Hazám* (1937) hét szonettje, amely ciklus a „nemzeti nyomor”, az „Ezernyi fajta népbetegség”, a „Fortélyos félelem” (hogy ti. „Retteg a szegénytől a gazdag / s a gazdagtól fél a szegény”) szociologikusan körültekintő tárgyalását a zárlatban a hazaszeretet feltétel nélküliségébe fordítja át: „édes Hazám, fogadj szivedbe”. (Emlékezzünk csak: a négy évvel korábbi *Elégia* [1933] még csak a beletörődő fölismerésig jutott: „Ez a hazám”.)

Két olyan tulajdonsága van József Attila szegénységköltészetének – és poétikájának általában is –, amelyet kevésbé rokonszenvesnek s még kevésbé távlatosnak érzek. A pózzá dermedtett áldozati magatartás az egyik, a kevésbé reflektált bűnbakkereső indulat a másik. Mindez József Attilánál részint személyes tényező, részint korszaktünet lehet. (Egyebek mellett Rilke híres verssora, az „Iszonyú minden angyal” [*Duinói elégiák*] tudósít arról, hogy a múlt században neurotikusan bizalmatlan modernség bélelte még a metafizikus életműveket is.) A sértett és tagolatlan harag, ahogy mindennapi viszonyainkban, úgy a művészi alkotásokban sem a látókör jótékony szélesítését segíti elő. Mindenesetre e vonások – talán nem függetlenül az istenkereső lelkeségtől – a kései művekben halványodni látszanak; amint a reményvesztettség tónusai is fakulnak *némelyest*.

Összefoglalás

Összefoglalva azt láthatjuk: az alanyi szegénységélményből előbb a parasztság, majd a munkásság lírai sorstapasztalata fejlik ki, hogy végül a teljes emberiség létre nyílhassek történelmi, sőt, ontologikus távlat. A szegénységet mint *szociális* problémát József Attila kései lírája – egy már-már transzcendens huma-

nizmus jegyében – *ontológiai* síkra emeli (szűkölködésünk részeként láttatva a huszadik századi Isten-hiányt is!); s ezzel egyidejűleg szintetizálóan nagy-szabású *esztétikai* formanyelv kristályosodik ki költői műhelyében. A *Nyugat*-epigonizmustól az irányzatos befolyásokon (Erdélyi József, Kassák Lajos) és az osztályharcos programverseken át így jutunk a kései művek teljességigényéig, az összefoglaló igényű és egyetemes érvényű, nagy gondolati költeményekig, a humanisztikus ódákig, hazafias vallomásokig, szerelmes hitvallásokig, létértelmező elégiákig.

A szegénység antropológiája József Attilánál a munka fenomenológiájával kapcsolódik össze. Nem miszteriális ráérzések felügyelete alatt, mint kortársa, Simone Weil írásaiban, ámde nem is valaminő dogmatikus materializmushoz igazodva. Inkább a *széppé írható világ* s harmonikussá szerkeszthető élet eszméje jegyében. Gyakran idézzük a *Thomas Mann üdvözléséből* (1937) ezt az ars poeticát: „Te jól tudod, a költő sose lódit: / az igazat mondd, ne csak a valódit...” – s elfelejtjük hozzáfűzni a mondat folytatását: „...a fényt, amelytől világlik agyunk, / hisz egymás nélkül sötétben vagyunk”. A ráció fényéről? az isteni világoosságról? a földi szeretet szerény tündökléséről volna itt szó? Úgy lehet, mindahány olvasat megérdemli, hogy igaznak reméljük.

Kitekintés

Napjainkban a mélyszegénység, a hajléktalanság, a koldulás, a gyermekéhezés, a munkanélküliség, a külföldre szakadás hasonlóan szembetűnő szociális jelenségek, mint a húszas–harmincas években. „E világban dolgozol / s benned dolgozik a részvét” – olvassuk az egyik utolsó költeményben („*Költőnk és Kora*”, 1937), s arra kell gondolnunk: rólunk, a mi világunkról van szó. A vonatkozó József Attila-művek újólagos időszerűsége rémisztő tapasztalat, de épp e versekből nyerhetünk bátorítást ahhoz, hogy az elkeseredést legyőzzük, a munkát pedig, amely minden percben mindannyiunkra vár, egyszerűen csak: győzzük. A feladat, bár lehetetlen, nem bonyolult. Adni annak, aki kér: az éhesnek ételt, a szegénynek támogatást, az állástalannak munkát, a konferenciaközönségnek ép mondatokat. Hátha a mondatból gondolat, a gondolatból pedig tett lesz. (Nem vitatva, hogy a mondat is, a gondolat is: tett.)

Mi tehát a tanulsága, mire tanít, avagy mit tanulhatunk József Attila *szegénységköltészetéből*? Nem többet talán, mint *mélyen egyetemes* érzékenységet, a részvét és a felelősség ethoszát, a kultúra és a humánus szinonimikus összetartozásának hitét, a munkásság és az értelmiség egyenrangúságának s egymásra utaltságának belátását; ezek feltételeként pedig az önelemző gondolkodás következetességét. Nem többet, s nem is kevesebbet. A fenti, témaelvű közeli-

tés – nem mellékesen – a József Attila-újraolvasásnak is új ösztönzést adhatna. Hiszen ha van költői életmű, amely a kényszeres értelmezés és a zavart hallgatás korszakai után méltányos olvasatokra vár, az alkalmasint a József Attiláé.

S vajon továbbgondolható, továbbírható-e ez a páratlan teljesítmény? Egyszerre esztétikai és etikai a kérdés. Az örökség kincs is, kolonc is lehet. A József Attila-i értékeszmények szellemében, azaz a *játék, az öntudat, a rend, a szabadság, a szellem, a szerelem, a törvény* angyali imperatívuszának komolyan vételével, művészi úton-módon szólni a szegénységről kevesen képesek.

A létező szocializmus kurzusköltészete a marxista üdvtörténet félreértett horizontján tájékozódott; szociális deficitekről, társadalmi nyomorról az ellenzéki szamizdatiratokban, az alternatív rockdalszövegekben, a szubkultúra színterein, a tűrés és tiltás kultúrpolitikai zónájában folyhatott érdemleges diskurzus. A rendszerváltás esztendeiben a posztmodern iróniaelvűség és szöveggközpontúság más irányokba terelte az alkotói és befogadói érdeklődést. Ám mind nyilvánvalóbb, hogy az *irgalmas figyelem esztétikája* nem lett, nem lehet halott hagyomány. Az aszketikus létbizalommal tisztított metafizikus sóvárgástól (lásd Pilinszky) a rosszkedvű hedonizmusnak mímelt morális kérelhetetlenségig (vö. Petri), a slam poetry szociális érzékenységétől az *Édes hazám* antológia közéleti tematikájáig, Cseh Tamás „Somlai Margitot láttam én / piacon guberálva...” kezdetű dalától (*Somlai Margit*) a Tankcsapda zenekar szociokulturális öndefiníciójáig („patkány vagyok, de nem féreg” – *A legjobb mérge*), a hajléktalanirodalom (*Fedél nélkül, Csillagszálló...*) sallangtalan szépségétől Erdős Virág verses publicisztikájáig s Tóth Krisztina *A koravén cigány* című nagyszabású Vörösmarty-átiratáig számos megragadó, mert szívbe markoló példa juthat eszünkbe. Így Székely Magda *Hajléktalan* című négy sorosa a költő 2007-ben megjelent, utolsó kötetéből (*Régi és új versek*), amely a kompassió szociáletikai változatát gyakorolván a nemesen választékos „invalidus” kifejezéssel tanúskodik arról, hogy ez a líra gyöngéd és kiművelt figyelemmel adózik a szenvedés és számkivettség mindennapos jelenségének: „Nem jut hely az invalidusnak / egy sut se vár rá nyűg a félholt / ágya az árok-szél pedig / megtette dolgát amíg ép volt”. Takács Zsuzsa 2010-es *India*-ciklusában a „Bombay mocskából nem emel föl senki” sor zsoltáros József Attila-át-hallása után néhány lappal már azzal szembesülünk: „Budapest vagy Bombay végül is mindegy” (*A test imádása – India*). Utolsó esetleges példaként egy drámai jambusokban előadott *szociofantasyt*, az elesettségre nyíló gyermeki tekintet kis remekművét citáljuk ide – Szabó T. Anna ugyancsak 2010-es kötetéből (*Villany*): „Hát szevasz, haver, mondta a kalóz és // csillogó fém pénz nyújtott a gyerekeknek / az csatát látott vért és kincseket / pálmás szigetet szét-szórt csontokat / és áhítattal nézett nem mosolygott / az utca felett kisütött a nap // én is ilyen voltam a te korodban / féltem az ilyen szerencsétlenektől /

fél láb fél szem fél szív nem ér az egész / egy lyukas garast mondta a kalóz / és két kezével hajtva a kocsit / továbbgördült és befordult a sarkon / elbújt a nap / a kisfiú csak állt”.

Zárszó

Rendhagyó epilógus gyanánt a keleti vallások egy közös – és világszerte igen népszerű – istennőjét invitálok körünkbe. Kuan-jin históriáját sokan ismerik, a történet jelen alakváltozatát az előadó képzelete hitelesíti: *Kuan-jin, a Legfőbb Oltalmazó, az együttérzés bódhiszattvája, a kegyelem és könyörület istennője, a Részvét Szent Anyja, Kelet női Krisztusa, az ezerszemű és ezerkarú, a felemelkedett és megvilágosodott, aki a békességet és a tisztaságot és a szeretetet hagyta ránk, az öröklét kapujában állva épp mondani készült valamit, amikor meghallotta, hogy a világ sír. Megtorpant és elhallgatott, a költők és papok és gyermekek pedig ezer évek óta próbálják kitalálni, mit akarhatott közölni, mielőtt megtorpant és elhallgatott, megfogadva, hogy addig marad e világban, amíg egyetlen fűszál is sírva görnyed meg a létezés súlya alatt. Kuan-jin, a Legfőbb Oltalmazó, akinek füle volt a szenvedők jajára, azóta a költők és papok és gyermekek hangján szól hozzánk, gyönyörű süketekhez.*

Együttlátók

Simone Weil és Radnóti Miklós

„És ezekbe az üvegfűvők aggodalmas finomságával alakított mondataiba szabadul be a világ talán legmegalázóbb szerencsétlensége.”

Pilinszky János: Radnóti Miklós

„Ha van lélek, akkor talán szerkezet.”

Nádas Péter: János, Simone

1

Egy nő Franciaországban, egy férfi Magyarországon. Egyidősek: 1909-ben, a század hajnalán születtek – s látniuk kellett Európa sötétbe borulását. Az első világháborút gyermekként élték meg, a másodikba felnőttként pusztultak bele.

A szellem emberei a szellem nélküliség botrányába. Az egyik gondolkodó, aki Istent keresi. Egyetemes kérdések vonzzák. A másik költő, aki a szépségre teszi fel életét. Franciás műveltség segíti. Ennek írásai a misztikával érintkeznek (s a személyestől való megszabadulásra biztatnak); annak életműve a racionalizmus jegyében áll (s a személyiség méltóságát hirdeti). Előbbi a keresztény gondolat hőse lesz, ha egyházi körökben eleinte gyanakodva fogadják is nézeteit. Utóbbi az európai humanizmus például állítható alakja, szinte függetlenül költészete rangjától. Mindkettő a zsidó identitás felől érkezik a katolicizmus lelki-szellemi közegébe. S mindkettő fiatalon, megrázóan fiatalon lesz tanúja és vértanúja a politikai tébolynak.

Nyugat- és Kelet-Európát másként viselték meg a diktatúrák, a zsidóüldözés, a világháború. Másként, de egyaránt rettenetesen. A következmények jól ismertek; a történelmi terheket máig cipeli vállán az is, aki nem tud rólok. Tanulságos Simone Weil leveleit és esszéit s Radnóti Miklós naplóját és verseit párhuzamosan olvasni, közben egymás mellé helyezve életrajzukat is. Nem tudhattak egymásról, nem reflektálhattak egymásra. Mégis: olykor napra pontosan egyszerre lejegyzett soraikat összekapcsolhatja az olvasó utókor döbbenő figyelme. Az alábbiakban csak néhány egyidejű mondatot idézünk. Példaképpen? Példázatképpen? Talán mindegy is: vannak korok, amikor minden szó tanítással súlyosul.

2

Egy **1941. augusztus 6-án** (szerdán), Marseille-ben kelt levelében például Simone Weil a munka misztikáját érinti, s az ennek a személyes tartalmaknál lényegibb rétegeire utal. A levél címzettje Gilbert Kahn (középiskolai filozófiatanár): „*A fizikai fáradtságnak az intelligenciára gyakorolt hatásáról tett megjegyzései nagyon érdekesek voltak számomra. Mondhatom, hogy a szó legszorosabb értelmében együtt éreztem önnel, úgy, mint aki már elszenvedte, s most is éppen attól szenved. Egyetértek önnel: ha másképpen is megoldhatja, ne kényszerítse ezt magára egész életére. / Én is fel vagyok készülve saját intelligenciám fáradtsága miatt fellépő elsorvadására. Ugyanakkor én a fizikai munkát megtisztulásnak tekintem – a megaláztatás és a szenvedés rendjéből való megtisztulásnak. A fizikai munkában, a legmélyén, olyan mélységes, tápláló örömteli pillanatokot élünk át, mint sehol másutt. / Miért is tulajdonítanék nagy jelentőséget intelligenciám azon részének, amelytől korbáccsal vagy láncokkal, falakkal vagy zárakkal, vagy akár egy írásjegellel borított papírdarab segítségével bárki, tényleg bárki megfoszthat? Ha ez mindenem, akkor szinte teljesen értéktelen vagyok, s miért is kímélném magam? Ha valami más is van bennem, valami sérthetetlen, egyedül az ér végtelenül sokat. Meglátom, így áll-e a dolog.*”

Ugyanezen a napon Radnóti naplóbejegyzése Babitsnak állít emléket, majd a költői hivatás választásának mikéntjét idézi föl: „Hogy van Mihály? – kérdeztük egymástól évek óta már, ha találkoztunk a munkatársi összejöveteleken. Hogy van Mihály? Ki kérdi? Erre ébredek. [Babits két nappal korábban, augusztus 4-én hunyt el – H. T.] [...] A bejelentőlap nem került elő, de találtam egy jegyzetet; az összehajtott kéziratlapra ráírtam akkoriban (1934 elején talán), hogy: Naplójegyzet. Egy bíráló margójára: beszélgetés; seregszámla és emlékezés; példa. Most idegesen s kicsit döbbenetesen olvasom. Hét éve írtam, idegennek érzem a hangot, a stilizálást. Az első egy beszélgetés, kérdéseket kaptam írásban, homályosan emlékszem rá, valami új folyóirat első számára kérték. A folyóirat sem jelent meg talán. De a beszélgetés biztosan nem: Kereskedelmiből érettségiztem. Utána egy évig technológia Csehszlovákiában, »praktikus« pályára készülök. Hazajövök, magántisztviselő vagyok. Ostoba gazda, munkaidő: míg tennivaló van az irodában. Két és fél évig bírom. Végül egy este beverem a tollat az íróasztal lapjába. A toll remeg. Nézem. És felmerül bennem a tanárság gondolata. Menteni akarom a költőt az élettől.”

1942. augusztus 6-án (csütörtökön) egy Jacques Maritainnek írt, New York-i levél Weil ritkán méltatott gyakorlati gondolkodásáról ad hírt – s a pragmatizmus mögötti szakrális etikai kételyekről: „Azt hiszem, a nehézségek legyőzéséhez nem hívhatom segítségül a keresztséget mindaddig, amíg az imádságból, az elmélkedésből és az egyházi szertartásokból nyert belső fény nem gyengíti meg az akadályokat, legalábbis jelentősen; ez pedig eddig még nem történt meg. / Ráadásul mindez nem csak tőlem függ; a legtöbb pap, akinek elmondtam gondolataim egy részét, azt válaszolta, hogy meg kellene tagadnia tőlem a keresztséget, ha kérném. Azt hiszem, Perrin atya megkeresztelt volna, de nem kértem tőle, mert féltem, hogy akkor hamis és borzalmasan fájdalmas helyzetbe kerülök az egyházzal szemben. / Nem tudok mit tenni, csak Istenhez könyöröghetek folytonosan az igazságért. Ha kenyeret kérünk Atyánktól, nem ad köveket. Az ebben való bizonyosság minden nyugtalanságom ellenére nagy biztonságot jelent számomra. [...] Azóta, hogy írtam önnek, tanulmányoztam a sokk és elvérzés esetén még a frontvonalon is alkalmazható elsősegélynyújtás hatékonyságára vonatkozó legújabb itt megjelent munkákat. Azt mondják, ez a két probléma okozza a legtöbb halálestet a háborúban. Egyre inkább meggyőződésem arról, hogy tervem [ápolónői egység felállítása a harcvezetésben – H. T.] felhasználása sok életet menthetne meg.”

Radnótinak ezalatt – munkaszolgálatosként – csak néhány fájdalmasan szíkiár mondatot van érkezése lejegyezni: „Holnap elküldjük a poggyászt, vasárnap hajnalban már megyünk tovább, gyalog Margittára (24 km), ott »vagonírozunk« Szilágysomlyó felé. Ma póznacipelés, gödörásás. [...] Pokoli fogfájás este. Falom a Demalgont.”

A Gustave Thibonnak írtak (New York, **1942. szeptember 10.**, csütörtök) a honvagy és az önvád kettős érzületéből bontják ki, ha jelzésszerűen is, a lemondás gondolatosságát: „Levele nagyon fájdalmas visszhangot keltett bennem. Nekem még több okom van a szívfájdalomra, mert számomra az elválás egy egész országtól való elszakadást jelent, egy olyan országtól való távollétet, mely magában foglalja csaknem mindazt, mit szeretek. [...] Úgy érzem, mintha országomat és barátaimat a szerencsétlenségben hagyva dezertáltam volna. A fájdalmakat és az örömeiket pontosan ugyanolyan hálával kell tudnunk fogadni; csak hogy ez nem lehetséges, ha a fájdalomhoz még lelkiismeret-furdalás is járul. [...] Lehetséges, hogy mint mondja, Isten engem használt fel arra, hogy egy kicsit közelebb vonja önt magához. Nem válogatós az eszközök kiválasztásában. Bármit felhasznál. Még a hulladékot is hasznosítja. / Jól tudom, hogyan érhetném el, hogy Isten talán folytonosan hasznomat lássa. Végre sikerülnie kellene annak, hogy a saját szememben is reálisan, teljesen és véglegesen semmivé váljak.”

A naplóíró utazásai során az órákban más aggasztja és más keseríti; más egzisztenciális körülmények szorításában fogalmazódnak sorai: „A vonal »lejtött a hegyről« Körösfeketetőig. Készen vagyunk, – itt. A félutat, a »tanyákig« ma is megjártam a hegyen, erdőt irtani, a »hibákat javítani«, néhány szép csert és gyerityánt kifűrészelni. Ha ezek a fák rámtámadnak álmaimban... s furcsák a fiúk... egyre jobban nekielekesednek, dühös szadizmussal irtanak és lelkes vigyorral nézik, mikor kidől a fa. S hallgatják a szörnyű hangot. Ez igen, – mondják elégedetten. Holnap költözünk Élesdre. Egész vándorcirkusz vagyunk. Ennyi vándorlás! Este újabb rémület. Tegnap bombázták Pestet. 10-hajnali 3-ig riadó. Folytonos szorongásban élek. Vigyázz magadra Fif drága.”

Egyik utolsó levelében (London, **1943. augusztus 4.**) Weil angliai tapasztalatairól számol be szüleinek – a színházi élmény összefoglalását érzékletes önértelmezéssé emelve. A levelet záró búcsú, ő már tudhatta, búcsúvétel az élőkötől, az élettől is: „Visszatértek a meleg napok, viharos záporokkal tarkítva. Nem sokáig. Azt mondják, szeptember gyakran száraz és napos, de valószínűleg nem túl meleg. Utána pedig Anglia szürke, egészen tavaszig. / Esténként itt a szabad ég alatt táncolnak a parkokban. A nem éppen illedelmes fiatal cockney lányok minden este a park-okban sétálnak vagy pub-okba mennek a boy-okkal – akiket az úton szednek fel – anyjuk nagy bánatára, akiknek nem sikerül meggyőzni őket arról, hogy inkább templomba menjenek. Nem értik, mire is jó az. [...] Amikor láttam itt a Lear királyt, azon gondolkodtam, hogyan lehetséges, hogy az örült szereplők elviselhetetlenül tragikus jellemvonása még mindig nem tűnt fel az embereknek (beleértve engem is). Tragédiájuk nem a szentimentális dolgokban rejlik, ahogyan azt néha mondják róluk, hanem a következőben. / Világunkban egyedül a megalázottság végső fokára zuhant lények, akik messze a koldusok alatt állnak,

akiket nem pusztán társadalmi megbecsülés nem övez, de a többiek szemében még az elsőszámú emberi méltóságot, az értelmet is nélkülözik – valójában csak ők mondhatják ki az igazságot. Mindenki más hazudik. / A Lear királyban ez szembeszökő. Még Kent és Cordelia is csökkenti, mérsékli, gyengíti, eltakarja az igazságot, kerülő utakat tesznek, míg csak nem kényszerülnek nyíltan kimondani vagy nyíltan hazudni. [...] Az intelligenciámra irányuló dicséreteknek az a céljuk, hogy elkerüljék a kérdést: »Igazat mond vagy sem?« »Intelligens« hírnevem gyakorlatilag egyenértékű a bolondok bolondcédulájával. Mennyivel jobban szeretném az ő címüket! [...] Ezer csók, darlings. Reménykedjete, de ne nagyon. Legyetek boldogok. Sokszor öllek mindkettőtöket.»

Augusztus 4-én Radnóti nem a naplóját üti föl: verset ír, pályáján az egyik legszebbet. A *félelmetes angyal* című költemény a szerelmes megszólítás, a halott anya megidézése, az angyal-toposz személyessé stilizálása és a halálra szánt élet tematizálása révén, erőteljes képi és verstani megoldásoknak köszönhetően eleven olvasmány ma is:

*A félelmetes angyal ma láthatatlan
és hallgat bennem, nem sikolt.
De nesz hallatsz, felfigyelsz,
csak annyi, mintha szöcske pattan,
szétnézel s nem tudod ki volt.
Ő az. Csak újra óvatos ma. Készül.
Védj meg, hiszen szeretsz. Szeress vitézül.
Ha vélem vagy lapul, de bátor
mihelyt magamra hagysz. Kikél a lélek
aljából és sikongva vádol.
Az örület. Úgy munkál bennem, mint a méreg
s csak néha alszik. Bennem él,
de rajtam kívül is. Mikor fehér
a holdas éj, suhogó saruban
fut a réten s anyám sírjában is motoz.
Érdemes volt-e? – kérdi tőle folyton
s felveri. Suttog neki, lázítva fojtón:
megszülted és belehaltál!
Rámnéz néha s előre letépi a naptár
sorjukra váró lapjait.
Már tőle függ örökre
meddig s hová. Szava
mint vízbe kő, hullott szívembe
tegnap éjszaka*

gyűrűzve, lengve és pörögve.
Nyugodni készülődtem éppen,
te már aludtál. Meztelen
álltam, mikor megjött az éjben
s vitázni kezdett halkán itt velem.
Valami furcsa illat szállt s hideg
lehellet ért fülön. „Vetkezz tovább! –
így biztatott, – ne védjen bőr sem,
nyers hús vagy úgyis és pucér ideg.
Nyúzd meg magad, hiszen bolond,
ki bőrével, mint börtönével hencog.
Csak látszat rajtad az, no itt a kés,
nem fáj, egy pillanat csupán, egy szisszenés!”

S az asztalon felébredt s villogott a kés.

3

Mindketten utolsó éveikben írják legfontosabb műveiket. A filozófus olyanokat, mint a *L' amour de Dieu et le malheur* s a *La personne et le sacré*. A költő az *Ikrek hava* című önéletrajzi prózáját s a majdani posztumusz kötet, a *Tajtékos* ég verseit. Simone Weil munkások, szerzetesek és könyvek társaságában iskolázza figyelmét; majd hajóra száll, Casablanca, New York, Liverpool és London az úti cél – Angliában kórházba, végül szanatóriumba kerül. Teste 1943. augusztus 24-én adja fel a küzdelmet. Radnóti Miklós ír, fordít, szerkeszt – és munkaszolgálatot teljesít többször, több helyen. 1944. november 9-én lövik agyon, s kerül tömegsírba Abda határában. A szakrális önfeladás teológiáját és az erkölcsi kitarás líráját hagyják hátra. Egy megújított metafizikát és egy megújított klasszicizmust. Bonyolult örökség; egyszerű döntéseket kíván. Lemondani. Meghajolni. Kiegyenesedni. Állni. Dolgozni és szeretni.

Bátran olvasni.

Felhasznált irodalom

NÁDAS Péter, *Esszék*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995.

PILINSZKY János, *Publicisztikai írások*, szerk., szöveggond., jegyz., mutatók és utószó HAFNER Zoltán, Osiris Kiadó (Osiris Klasszikusok), Budapest, 1999.

RADNÓTI Miklós, *Napló*, s. a. r. RADNÓTI Miklósné, utószó és jegyz. MELCZER Tibor, szöveggond. MELCZER Tibor, SZÉKELY Sz. Magdolna, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989.

Tartalom

- 7 / Prelúdium (Kísérlet esti derűre)
- 9 / MESSZIRÓL JÖTT MONDAT
- 11 / Hitvalló humanizmus, műveltségőrző katolicitás (Babits Mihály: Eucharistia)
- 15 / Az anyag gyermekei (József Attila és a szegénység)
- 22 / Együttlátók (Simone Weil és Radnóti Miklós)
- 28 / A kereszt esztelensége (Pilinszky Pascal-képeről)
- 34 / Méltóság és mérték (Nemes Nagy Ágnes emlékezete)
- 38 / Atlantisz papjai (A fa motívuma Nemes Nagy Ágnes költészetében)
- 42 / A fény futó kegyelme (Megjegyzések Petri György költészetéhez)
- 47 / A lepke hieroglifája (Károlyi Amy költészetéről)
- 50 / Az anyagtalan morfológiája (Egy mondat Beney Zsuzsáról)
- 52 / A költészet is (Tizenkét bekezdés Lator Lászlóról)
- 54 / Delfinekkal és madarakkal (Czigány György dicsérete)
- 56 / A földi határok (Takács Zsuzsa: Madarak beszélgetése)
- 58 / Mellékhajó (Egy Nádasdy Ádám-vers színeváltozása)
- 63 / Messziről jött mondat (Levél egy ifjú olvasóhoz – Tóth Krisztináról)
- 66 / Kápolnában repdeső madár (Iancu Laura költői világáról)
- 69 / Égrőlzakadtak (Köszöntőbeszéd egy verslánc elé)
- 71 / Szüntelen expedíció (Egy vers múltja és jelene)
- 74 / Ráolvasó (Weöres Sándor: A tündér)
- 75 / Kódok, koboldok, kontextusok (A versolvasás lehetőségei)
- 78 / Az ég kortársai (Hálalbeszéd)
- 81 / HAJNAL A MÉLYBEN
- 83 / Életre-halálra (Tolsztoj: Ivan Iljics halála)
- 85 / A takarékos stílusművész (Ross Macdonald)
- 88 / Csillagközi humanizmus (Néhány szó Ray Bradburyról)
- 90 / A Dömdödöm-paradigma (Történeti-poétikai penge- és horizontváltások Lázár Ervin *Négyszögletű Kerek Erdőjében*)
- 93 / Hajnal a mélyben (Kertész Imre: A pad)

- 96 / Pápai vizeken (A közíró Esterházy Péter)
- 105 / Kéttényérnyi nap (Levél Simone Weilnek)
- 107 / Metaillúziók (A Fény Katonája és a posztindusztrializmus démonai:
posztmodern sajátosságok ifj. Kolhó Pál művészetében)
- 110 / Sci-fi, fantasy, szecesszió (Ajánlat Babits Mihály olvasásához)
- 111 / A jelentés aranyhalai (Hermeneutikai vázlat)
- 113 / EGYÜTT A FÉNNYEL
- 115 / Seb és szellem (Báthori Csaba: Boldog ólom)
- 118 / Isteni lét, földi halál (Szabó T. Anna: Elhagy)
- 121 / Nem ami mennyei szándék (Térey János: Ultra)
- 124 / Atlantisz fekete homokja (Szakács Eszter: Saudade)
- 127 / Tenger a domb mögött (Villányi László: Volna a szerelem)
- 130 / Szavak jege (Meliorisz Béla: Föld és föld között)
- 134 / Húrok nélküli cselló (Danyi Zoltán: Gyümölcsversek)
- 136 / Földi zaj, égi hangzat (Tatár Sándor: Requiem)
- 138 / Semmihez méltó hasonulás (Kalász Márton: Kezdő haláltánc)
- 140 / A széphangzás elillan (Mesterházi Mónika: Sors bona)
- 142 / Tündér változatok műhelye (Sumonyi Zoltán: Idejük van a zsoldároknak)
- 144 / Az elmerült világ üzenete (Balázs Imre József: Vidrakönyv)
- 147 / Együtt a fénnel (Takáts Gyula: Hol is a Volt)
- 151 / Az eredeti cél (Nádasdy Ádám: Az az íz)
- 154 / Nincs széle a létezésnek... (Czigány György: Égi kémia)
- 155 / Fordított magasság (Schein Gábor: Bolondok tornya)
- 159 / Karcolatlan ég (Acsai Roland: Két ég satujában)
- 160 / Egy másik völgy helyett (Mizser Attila: Köz)
- 162 / Hajnali vonat, ötven őz (Villányi László: valaki majd)
- 164 / Aranyá érelet csontok (Szegedi-Szabó Béla: Azúrpagzs)
- 166 / Kóbor kutyákon szárnyak (Csajka Gábor Cyprian: Hard-Kier)
- 169 / Fátylakon áttűnő részletek (Fischer Mária: Máshol fürdik a hold)
- 171 / Árnyékjárta fény (Kovács András Ferenc: Sötét tus, néma tinta)
- 174 / „...teljesen magamra hagytam magam” (Tandori Dezső: A Rossz Re-
ményiség Foka)
- 175 / Nagypénteki fűszál (Csoóri Sándor: Harangok zúgnak bennem)
- 177 / Álmodok, tükrök, vizek (Szakács Eszter: Vízre írt)
- 178 / Labda a magasban (Tóth Krisztina: Magas labda)
- 179 / Hangok minden irányból (Varga Mátyás: Hallásgyakorlatok)
- 182 / Mondateltérítések (Balázs Imre József: Fogak nyoma)
- 186 / Ép (Kalász Márton Összes verse)

- 189 / Deus ex machina (Vörös István: A Vörös István gép vándorévei)
- 192 / Az argentin kék (Villányi László: mondja édesanyám)
- 194 / Az ég utolsó szava (Iancu Laura: névtelen nap)
- 197 / Elpergő égtájak (Báthori Csaba: Jel a semmiről)
- 200 / Két gyümölcsfa (Gömöri György: A száműzetés kertje)
- 204 / A teljesség igénye (Kárpáti Kamil Összes versei)
- 207 / Nihiliáda (Király Zoltán: Férfiúok)
- 209 / Püthagorasz ipszilonja (Tözsér Árpád: Csatavirág)
- 212 / „... ahány város, annyi Pécs” (Bertók László: A város neve)
- 215 / Teljességre szűkült végtelen (Balla Zsófia: A nyár barlangja)
- 218 / A dolgok régi neve (Menyhért Anna: Szelence)
- 220 / Pannon zen (Juhász Attila: Eszkimószín)
- 223 / Elsők (Borbély András: Hidegség, állat; Lesi Zoltán: Daphnis ketskái; Szöllőssy Balázs: A szabadság két jelentése)
- 228 / Színek és szavak (Dobai Péter–Máté Mária: Latin lélegzet; Ferencz Győző: Szakadás)
- 231 / Végleges menedékjog (Szálinger Balázs: M1/M7)
- 235 / Szélén a szédületnek (Kiss Anna: Szélörvények vonulnak)
- 237 / „A testek csak grammatikák” (Borbély Szilárd: A Testhez)
- 239 / A józan és a drága (Győri László: A szó árnyéka)
- 243 / „A kert alatt egy másik kert virágzik” (Markó Béla: Tulajdonképpen minden)
- 246 / Ulüsszesz szomszárja (Szentmártoni János: Ballada hétköznapi díszletekkel)
- 250 / Ahonnan nincs visszaút (Győrffy Ákos: Havazás Amiens-ben)
- 253 / Orfikus mindennapok (Báthori Csaba: Elemi szonettek)
- 255 / VARÁZSLAT ÉS NEHÉZKEDÉS
- 257 / Arany ábécé (Selyem Zsuzsa: 9 kiló [Történet a 119. zsoltárra])
- 259 / Viae Dei (Hász Róbert: A künde)
- 261 / Kiegyezők és kivándorlók (Oravec Imre: Ondrok gödre)
- 264 / Áttörténések (Vörös István: Švejk gyóntatója)
- 267 / Jugoszláv indián (Lackfi János: Halottnéző)
- 271 / Angyal és gyertya (Borbély Szilárd: Fény a magasból)
- 272 / Szeretetlenek (Pályi András: A kerület órái)
- 276 / Könnyedséget gyarapítani a szívben (Báthori Csaba: Haluc Áron dolgozatai)
- 280 / Összejátszani a papírral (Géczi János: Tiltott Ábrázolások Könyve)
- 284 / Holdra mutató ujj (Balogh Robert: Hollandi mártás)
- 287 / Elbeszélni a kimondhatatlant (Krasznahorkai László: Seiobo járt odalent)

- 291 / Séták és súlyok (Báthori Csaba: Római suttogás)
- 294 / A szépség nevében (Szabó Tibor Benjámin: 47)
- 295 / Menyei vendégség (Czigány György: Zárófogadás)
- 296 / A félbemaradt teremtés peremén (Szilágyi István: Bolygó tüzek)
- 298 / Démonok és démonok (Géczi János: Anekdota)
- 299 / Varázslat és nehézkedés (Báthori Csaba: Egy kutya naplója)
- 301 / Egy mondat a létezésről (Krasznahorkai László: Az utolsó farkas)
- 305 / Hattyú és horog (Tóth Krisztina: Hazaviszlek, jó?)
- 310 / Kiugrás (Dreff János/Tóth Dezső: Az utolsó magyartanár feljegyzései)
- 313 / Jó szándékú testek (Miklya Anna: Eloldozás)
- 317 / ÖT ÉRTHETŐ SZÓ
- 319 / Bárhol, bármikor (Julio Cortázar: Itt és most)
- 322 / Elbeszélt szentség (Vándorfény. A keresztény világ legszebb elbeszélései)
- 322 / Bűn és megbocsátás (Gilbert Keith Chesterton: Brown atya titka)
- 324 / Jóság, szeretet, irodalom (Selma Lagerlöf: Krisztus-legendák)
- 325 / Öt érthető szó (Ljudmila Ulickaja: Daniel Stein, tolmács)
- 326 / Xavier evangéliuma (François Mauriac: A bárány)
- 328 / A mozdulatlanság lépései (Maurice Blanchot: Mikor eljön az idő)
- 329 / A szeretet metafizikája (Georges Bernanos: Egy falusi plébános naplója)
- 331 / A viking örökség (Per Petterson: Lótolvajok)
- 333 / Isten kortársai (Kahlil Gibran: Jézus, az Emberfia)
- 335 / Tenger nélküli part (European First Novelists on Pécs – Európai első-könyvesek Pécsről)
- 339 / SZÜKSÉGES KALANDMŰVEK
- 341 / Szükséges kalandművek (Egy Chandler-kötet ürügyén)
- 342 / Bőségriadó (A spirituális giccstől az egynyári könyvekig)
- 343 / A sarkantyús korallgyökér (Caroline Graham: Temetetlen múlt)
- 344 / A középkora (Ken Follett: Az idők végezetéig)
- 345 / Igazándiból (Karafiáth Orsolya: A Maffia-Klub)
- 347 / Hús és vér (Dashiell Hammett: A férfi, akit Spade-nak hívtak)
- 348 / Túl sok, túl kevés (Fejős Éva: Bangkok, tranzit)
- 349 / A Nílus szent vizénél (Steven Taylor: Caesar ítélete)
- 350 / Nem népszerűségi verseny (Richard Morgan: Törött angyalok)
- 351 / Hőség (Oliver Bottini: Gyilkosok nyara)
- 353 / Embertelenek (Stefan Brijs: Angyalgyár)
- 354 / Egy szenttelen melodráma (James M. Cain: Dupla vagy semmi)

- 355 / Bartók Kaliforniában (Ross Macdonald: Áldozat kerestetik)
- 356 / A gyertya korma (Lawrence Block: A penge élén)
- 357 / Nem csak vénnek nem való (Cormac McCarthy: Véres délkörök)
- 359 / Norvég minta (Jo Nesbø: Nemeszisz)
- 360 / Kettőből semmi: (Nora Roberts: Szent bűnök)
- 361 / A harmadik út (Szergej Lukjanyenko: Ugrás az űrbe)
- 362 / Forradalmi gittegylet (Szécsi Noémi: Utolsó kentaur)
- 364 / Halálból halálba (Don Winslow: Bobby Z halála és élete)
- 364 / Thriller és anekdota (Wolf Haas: Csontdaráló)
- 366 / A főkertész meséje (Iain M. Banks: A száműző)
- 367 / Tajgai történet (Polina Daskova: A téboly könnyed léptei)
- 369 / SZABADON GONDOLKODNI
- 371 / Ami személyes, és ami közös (Kertész Imre: Európa nyomasztó öröksége)
- 374 / Fekete legendák (Michael Hesemann: Sötét alakok)
- 375 / Az imádság fényében (II. János Pál: Minden napra egy ima. Imádságok az év 365 napjára; Meghívó egy imára. XVI. Benedek pápa gondolatai)
- 377 / Szabadon gondolkodni (Kertész Imre: A megfogalmazás kalandja)
- 378 / A látvány metafizikája – a láthatatlan szemügyre vétele (Graham Howes: A szakralitás művészete. Bevezetés a művészet és a hit esztétikájába)
- 382 / A legszebb istentisztelet (Tám László – G. Tóth Károly: Laudetur)
- 382 / Az angyal és a cinke (Gergely Ágnes: Két szimpla a Kedvesben)
- 385 / HIEROFÁNIA
- 387 / Hierofánia (Visky András: Tirami sù – Fekete Zsolt: Tanger)
- 392 / Az új élet (Térey János: Asztalizene)
- 397 / KÓDA
- 399 / A megörökölt örökkévalóság (A keresztény hit szerepe Európa mai és holnapi kultúrájában)
- 410 / Az írások eredeti megjelenésének helye

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetők, olvashatók és kereshetők
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu

adatbázisban

Kiadja a Kronosz Könyvkiadó Kft.

Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője

Felelős szerkesztő: Erőss Zsolt

www.kronoszkiado.hu